

UOT: 631.58; 631.582

ŞƏKİ-ZAQATALA BÖLGƏSİNİN SUVARMA ŞƏRAİTİNDƏ 2018-2019-cu İLLƏR ÜZRƏ TÜTÜN BİTKİSİNİN MƏHSULDARLIQ GÖSTƏRİCİLƏRİ

Qabil Adil oğlu Kazımov

Əkinçilik Elmi Tədqiqat İnstitutu
e-mail: qabil.adiloglu@mail.ru

Xülasə

Məqalədə Şəki-Zaqatala bölgəsinin suvarma şəraitində “Virciniya” tipli “Kokker 347” tütün sortunun məhsuldarlığına becərmə üsullarının təsiri öyrənilmişdir. 2018-2019-cu illər üzrə tədqiqatdan alınmış rəqəmlər müqayisəli şəkildə təhlil olunmuşdur. Müəyyən olunmuşdur ki, hər iki il üzrə ən yüksək quru yarpaq məhsulu digər variantlara nisbətən N₄₅P₁₂₀+20 ton peyin fonunda 90×40 sm qida sahəsində və 70-80-60% suvarma normasında 2018-ci ildə 32,7 sent/ha və 2019-cu ildə isə 28,5 sent/ha əldə olunmuşdur.

***Açar sözlər:** “Kokker 347”, qidalanma şəraiti, səpin sxemi, vegetasiya, yarpaq, suvarma norması.*

Giriş

Şəki-Zaqatala bölgəsinin əlverişli torpaq-iqlim şəraiti, mövcud işçi qüvvəsi, emal sənaye müəssisələrinin xammala olan tələbatının yerli məhsul hesabına ödənilməsi imkanları və ixrac potensialının artması bölgədə tütüncülüyn daha da səmərəli inkişafına əlverişli şərait yaratmışdır. A.O. Nuri, E. Süleymanov [4,s.170] bildirirlər ki, regionun iqtisadiyyatının əsasını bitkiçilik və heyvandarlıq təşkil edir. Kənd təsərrüfatında əsasən tütüncülük, ipəkçilik, meyvəçilik və s. üstün və qabaqcıl sahələrdir. Ölkə üzrə əkilən tütün sahələrinin 75%-i bu regionun payına düşür. V. Abbasov [2, s. 79] isə bildirir ki, tütün istehsalı əsasən Şəki-Zaqatala iqtisadi bölgəsində yerləşir. Regionda tütün istehsalı üçün zəruri təbii-iqlim şəraitinin olması ilə yanaşı bu ərazilərdə əhalinin tarixən məşğulluq ənənələri də bu istehsal sahəsinin qorunub saxlanmasına imkan vermişdir.

İqlim şəraiti

Q. Məmmədov [3, s. 78] vurğulayır ki, Şəki-Zaqatala bölgəsinin dağətəyi hissəsi iqlim şəraitinə görə rütubətli subtropik bölgəyə daxildir. Burada günəşsiz günlərin miqdarı 52-62 arasında, orta illik temperatur isə 11-13,2⁰C arasında dəyişir. Bölgədə orta illik yağmurların miqdarı 700-800 mm və bir qədər artıq olur. Bölgədə havanın nisbi rütubəti aylar üzrə 70-80 mm arasında dəyişir. Respublikada tütün yetişdirilən əsas rayonlarda mart ayının 15-30-dan başlayaraq, noyabr ayının ortalarında şaxtasız günlərin sayı təqribən 240-a çatır.

Torpaq tipi

Bölgənin torpaq tipi çox mürəkkəbdir. Bir çox tədqiqatçıların məlumatına görə bölgədə dağ-meşə tipli qəhvəyi torpaqlar üstünlük təşkil edir. E. Namazov [5, s. 20] yazır ki, bölgənin torpaq tipi qida maddələri ilə tam təmin olunmayan torpaqlar qrupuna aiddir. Bu tip torpaqlar tütüncülük üçün o qədər faydalı sayılmır. Lakin M. Cirinici, M. Patracu, A. Paunescu [13, s. 13] qeyd edirlər ki, “Virciniya” tipli tütünlər az tərkibli qumlu və ya qumlu-gilli torpaqlarda yetişdirilir. Həmin torpaqların humusu zəif olmasına baxmayaraq yağış suyu və suvarma ilə yaxşı təmin olunduqları üçün əsas hədəf “Virciniya” tütünlərindən yüksək məhsul əldə olunmasıdır. Çünki “Virciniya” tütünləri xoş ətirli, keyfiyyətli olmaqla bərabər fiziki-kimyəvi tərkibi siqaret istehsalı üçün əlverişli olduğuna görə əkilib-becərilir. T. Orman [7, s. 23] isə bildirir ki, “Virciniya” tipli tütünlər dünyada yetişdirilən ən məşhur ətirli tütün növüdür. Dərildikdən sonra qismən və ya tam qapalı şəraitdə qurudulur. Dünyada tütün istehsalı ixracatının bir hissəsini və yarıdan çoxunu bu növ tütünlər təşkil edirlər. Dünya ticarətində “Bright” (parlaq) və “Virciniya” adı ilə tanınırlar.

Gübrələmə

“Virciniya” tipli tütünlər mineral gübrələrə, xüsusən azot gübrəsinə o qədərdə tələbkar deyildir. Aparılmış çox illik tədqiqatlar göstərir ki, “Virciniya” tipli tütün sortlarına qismən də olsa azot gübrəsinin verilməsi məqbul sayılır. B. Abbasov, Ə. İsmayılov, Ə. Əliyeva [1, s. 79] qeyd edirlər ki, Amerika texnologiyasından (120×40 sm, 110×40 sm) fərqli olaraq “Virciniya” tipli “Kokker 347” tütün sortu üçün Şəki-Zaqatala bölgəsində ən yaxşı qida sahəsi 90×40 sm (hektara 22 min bitki) olmaqla 120 kq fosfor, 100 kq kalium fonunda hektara 45 kq azot verilməsi məsləhət görülür.

Tütünün əkin sahələrinə mineral gübrələrlə yanaşı müxtəlif heyvan mənşəli üzvi gübrələrin (peyin) verilməsi də faydalı hesab olunur. Belə ki, J.T. Samiyeva [9, s. 33] göstərir ki, əsasən peyinin tərkibində az miqdarda azot, fosfor kalium gübrələri vardır. Belə ki, 20 ton peyinin tərkibində 108 kq azot, 56 kq fosfor və 120 kq kalium elementləri vardır. Peyinin dəyəri yalnız onun tərkibində deyil, qida maddələrinin onunla birlikdə torpağa daxil olmasıdır. Peyin və başqa heyvan mənşəli üzvi gübrələr də torpağın quruluşunu əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşdırır. Nəticədə onun su və hava rejimi çox yüksək dərəcədə nizamlanır, faydalı mikroorqanizmlərin fəaliyyəti yaxşılaşır, turşuluğu aradan qalxır.

Nəticələr və onların müzakirəsi

Tədqiqat işi 3 faktor üzrə hər ləkin sahəsi 28 m² olmaqla 4 təkrarda Şəki Dayaq Məntəqəsinin ərazisində yerinə yetirilmişdir. Tədqiqatın aparılmasının əsas məqsədi bölgənin torpaq-iqlim şəraitinə uyğun olaraq “Virciniya” tipli rayonlaşmış “Kokker 347” tütün sortunun əkinlərinə müxtəlif aqro-metodların məhsuldarlığına təsirini öyrənməkdən ibarətdir. M. Johanssonun [13, s. 13] apardığı araşdırmalara əsasən demək olar ki, müxtəlif “Virciniya” tipli ətirli tütün sortları təxminən dünyada tütün istehsalının 60%-ni təşkil edir. Ş.A. Zəlimxanovun [11, s. 16] fikrinə görə, tütünün maya dəyərinin azaldılmasında ən vacib amil məhsuldarlığın artırılmasıdır. Məhsuldarlığın artırılması problemi torpağın iqtisadi münbitliyinin çoxaldılmasına yönəlmiş geniş aqrotexniki amilləri əhatə edir.

K. Hamade [14, s. 51] hesab edir ki, tütünün istehsalı yanvar ayında şitillərin becərilməsi ilə başlayır. İlk əməliyyat sahənin bir hissəsində şitilxananın qurulması ilə davam edir. Sonra fermer

torpağı hazırlayır və şitilləri mart ayının sonu-aprel ayının əvvəllərində sahəyə köçürür. T. Okan və İ. Şafak [6, s. 191-192] qeyd edirlər ki, tütünün əkilməsi üçün tarla hazırlığı payızda tarlanın 25-28 sm dərinliyində şumlanması ilə başlayır. Yaz aylarında torpağın tipindən və əkin vaxtından asılı olaraq 2-ci şum (pərşum) və diskləmə əməliyyatları tətbiq olunur.

Q.F. Sokolova [10, s. 8] deyir ki, şitil sahəyə köçürüldükdən sonra bitkilər bir sıra çətinliklərlə üzləşirlər. Çünki, onların gələcək inkişafı suyun, işığın, istiliyin və mineral maddələrin miqdarından çox asılıdır. Bu səbəblərə görə də bitkinin əkin müddəti, qidalanma şəraiti, tütün altına verilmiş mineral gübrələrin norması əhəmiyyətli dərəcədə bitkinin inkişafına, boyuna və məhsuldarlığına təsir göstərir.

E. Umurzakov [8, s. 9] apardığı təcrübələrə əsasən belə qənaətə gəlmişdir ki, “Virciniya” tipli tütün sortları sahəyə köçürülən zaman digər Şərqi tütünlərinə nisbətən seyrək basdırılmalıdır. Müəyyən olunmuşdur ki, bir hektara 22 min bitki əvəzinə, 16 min bitkiyə qədər azaldılması nəticəsində yarpaq sahəsinin 35,3% böyüməsinə, yarpaqda quru maddənin 4,6% çoxalmasına, məhsuldarlığın isə 12,6% artmasına səbəb ola bilər. Bu tipli tütünlər üçün 90×40 sm səpin sxemində sahədə digər sxemlərlə (120×40, 110×40 sm) müqayisədə məhsuldarlıq 2,7 sent/ha yüksək olur.

Yuxarıda göstərilən bu nəticələri öyrənmək məqsədilə təcrübə sahəsində bitkinin texniki yetişkənlik (saralma) fazasında 2018-2019-cu illər üzrə yarpaq məhsuldarlığı təyin olunmuşdur. Məhsuldarlığı təyin etmək üçün aparılmış ümumi təhlillər yarpaqların havada quru çəkisinə və bazis nəmliyinə görə hesablanmışdır. Dərirlərdən əldə olunmuş yaş yarpaq məhsulu tədarük məntəqəsində müasir tipli “Rolla” (Bolqarıstan) kamerasında təyin olunmuş temperaturda (40-45°C) qurudulduqdan sonra əldə olunmuş quru yarpaq kütləsi elektron tərəzidə çəkilmiş və alınmış rəqəmlər illər üzrə aşağıdakı *cədvəldə* verilmişdir.

Cədvəl. Müxtəlif aqrometodların “Virciniya” tipli “Kokker 347” tütün sortunun məhsuldarlığına təsiri

Qida sahəsi	Suvarma normaları	N ₃₀ P ₉₀ K ₉₀		N ₄₅ P ₁₂₀ +20 ton peyin		N ₆₀ P ₁₅₀ K ₁₂₀	
		Məhsuldarlıq sent/ha		Məhsuldarlıq sent/ha		Məhsuldarlıq sent/ha	
sm	%	2018	2019	2018	2109	2018	2019
120×40	70-80-50	19,5	19,4	23,9	21,7	22,4	22,1
	70-80-60	21,5	20,1	26,5	23,1	24,5	21,3
	70-70-60	21,9	21,4	25,9	24,8	24,8	23,1
110×40	70-80-50	22,0	20,0	27,2	25,2	24,3	24,9
	70-80-60	24,7	22,6	29,6	26,7	27,9	25,5
	70-70-60	23,9	21,7	27,1	24,9	26,9	23,8
90×40	70-80-50	24,9	23,9	29,8	27,3	25,9	25,0
	70-80-60	28,4	25,1	32,7	28,5	29,7	26,2
	70-70-60	26,8	24,8	29,2	26,6	28,8	24,7

Mənbə: Cədvəl aparılmış təcrübələrə əsasən müəllif tərəfindən hazırlanmışdır

Cədvəldən aydın olur ki, 2018-2019-cu illər üzrə ən yüksək quru yarpaq məhsuldarlığı N₄₅P₁₂₀+20 ton peyin fonunda alınmışdır. Belə ki, 2018-ci tədqiqat ilində 120×40 sm qida sahəsində

70-80-50% suvarma normasında 23,9 sent/ha, 70-80-60% suvarma normasında 26,5 sent/ha, 70-70-60% suvarma normasında 25,9 sent/ha; 110×40 sm qida sahəsində 70-80-50% suvarma normasında 27,2 sent/ha, 70-80-60% suvarma normasında 29,6 sent/ha, 70-70-60% suvarma normasında 27,1 sent/ha; 90×40 sm qida sahəsində 70-80-50% suvarma normasında 29,8 sent/ha, 70-80-60% suvarma normasında 32,7 sent/ha, 70-70-60% suvarma normasında 29,2 sent/ha təşkil etmişdir.

2019-cu tədqiqat ilində isə 120×40 sm qida sahəsində 70-80-50% suvarma normasında 21,7 sent/ha, 70-80-60% suvarma normasında 23,1 sent/ha, 70-70-60% suvarma normasında 24,8 sent/ha; 110×40 sm qida sahəsində 70-80-50% suvarma normasında 25,2 sent/ha, 70-80-60% suvarma normasında 26,7 sent/ha, 70-70-60% suvarma normasında 24,9 sent/ha; 90×40 sm qida sahəsində 70-80-50% suvarma normasında 27,3 sent/ha, 70-80-60% suvarma normasında 28,3 sent/ha, 70-70-60% suvarma normasında 26,6 sent/ha təşkil etmişdir.

Nəticə

Beləliklə, 2018-2019-cu illərdə aparılmış tədqiqat işinin son nəticələri göstərir ki, variantlar arasında ən yüksək quru yarpaq məhsulu N₄₅P₁₂₀+20 ton peyin fonunda 90×40 sm qida sahəsində və 70-80-50% suvarma normasında əldə olunmuşdur.

Ədəbiyyat

1. Abbasov B., İsmayılov Ə., Əliyeva Ə. Azərbaycanca “Virciniya” tipli tütün bitkisinin becərmə texnologiyası. Bakı, 2003, 79 s.
2. Abbasov V.H. Aqrar iqtisadiyyat. Bakı, 2007, 79 s., 3-468.
3. Məmmədov Q.Ş. Torpaqşünaslıq və torpaq coğrafiyasının əsasları. Dərslik, Bakı, 2007, 78 s.
4. Nuri A. O., Süleymanov E. Azərbaycan iqtisadiyyatı. Bakı, 2016, 170 s., 3-426.
5. Namazov E. Torpaqşünaslıq. Modul dərsləri vəsaiti, Bakı, 2016, 20 s., 3-72.
6. Okan. T., Şafak. İ. Akhisar yöresindeki kekik ve tütün üretiminin ekonomik açıdan karşılaştırılması. İstanbul Üniversitesi, Orman Fakültesi Dergisi, Ege Ormançılık Araştırma Müdürlüğü, İzmir, 2002, 191-192 s., 1-200.
7. Orman T. 2000-2010 döneminde tütüne yönelik uygulamaların Adıyaman tütün üreticisi ailelere yansımaları. Yüksek alphas tezi. Çukurova Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Adana, 2011, 23 s., 1-96
8. Умирзаков Э. Технология возделывания и уборки Восточных и Американских сортов табака в условиях Узбекистана. Автореферат, Ташкент, 1999, 9 с
9. Самиева Ж. Т. Научно-технические основы экологизации возделывания табака. Диссертация, док. биологических наук, Ош, 2017, 33 с.
10. Соколова Г.Ф. Разработка технологических приёмов возделывания табака в условиях Астраханской области. Диссертация, Астрахан, 2003, 8 с.
11. Зелымханов Ш.А. Повышение эффективности производства и первичной обработки табака. Автореферат, Москва, 2004, 16 с.
12. Cirinici M., Patracu M., Paunescu A. Virciniya tobacco culture in Romania. Article, Abstracts Proceedings of Balkan Tobacco Confrence, 1996, 41p, 1-96.

13. Johansson M., Development from tobacco a study of the Malawian tobacco industry and its impacts on sustainable development in Malawi. Article, Department of Earth Sciences, Uppsala University, Villavägen 16, SE- 752 36 Uppsala, 2011, 13 p, 3-55.
14. Hamade K. Tobacco leaf farming in Lebanon: Why Marginalized Farmers Need a Better Option. International Development Research Centre, Article, 2014, 51 p, 3-298.

G.A. Kazimov

Research Institute of Crop Husbandry

**Productivity indicators of tobacco plant in irrigation conditions
of Sheki-Zagatala region for 2018-2019**

Summary

It was talking about the influence of irrigation norms, nutrition conditions on the productivity of Virginia tobacco varieties and the choice of commodity types in Sheki-Zagatala region. The figures obtained from the study for 2018-2019 were compared and analyzed. It was determined that the highest dry leaf yield for both years was compared to other options against the background of $N_{45}P_{120}+20$ tons of manure, in the 90×40 cm food field and 70-80-60% of the irrigation rate, that is, 32.7 cents/ha in 2018 and 28.5 cents/ha in 2019 have been achieved.

Keywords: “Kokker 347” variety, nutritional condition, sowing scheme, vegetation, leaf, irrigation norm.

Г.А. КАЗИМОВ

Научно-исследовательский институт земледелия

**Показатели урожайности табачных культур в условиях орошения
Шеки-Загатальского района на 2018-2019 гг**

Резюме

В статье изучены урожайность сорта “Коккер 347” табака типа Вирджиния в Шеки-Загатальском регионе в зависимости от методов выращивания. Цифры полученные в результате исследования проведенные за 2018-2019 годы, были сравнительно анализированы. Определено, что самый высокий урожай сухих листьев за два года по сравнению с другими вариантами, $N_{45}P_{120}+20$ тонн навоза, в площади питания 90×40 см и 70-80-60% при норме орошения было 32,7 ц в 2018 году, а в 2019 году это было 28,5 ц/га.

Ключевые слова: сорт “Коккер 347”, питания, схема посева, вегетация, лист, норма полива.